

FOCUL – IMAGINE A VIETII ȘI A MORTII

Cristina GAVRILUȚĂ

1. Focul – o prezență duală

Prezent în mai toate cosmogoniile, focul rămâne, cel puțin în mentalitatea tradițională, un element extrem de important. Așa cum spuneau vechii greci, el este, alături de apă, aer și pământ unul dintre cele patru principii primordiale. Din această pricină, simbolistica legată de foc este una extrem de bogată și complexă. El este pe rând simbol al purificării¹, simbol solar, al fertilității, al protecției, dar și al distrugerii. Focul este prieten, dar și dușman. Simbolizează viața (vezi focurile vii), dar și moartea. Era puterea creatoare, dar, în același timp, și forța negativă. Despre tema focului, doi autori francezi, Jean Chevalier și Alain Gheerbrant², fac o foarte reușită sinteză asupra imaginilor și simbolurilor legate de acesta. Excursul lor începe de la doctrina hindusă și tradițiile celtice, ajungând până la semnificația sexuală a focului la triburile aborigene și simbolismul religios la Dyonisie Areopagitul (Dumnezeu este foc, flacăra care arde).

Credințele și ritualurile pe care le întâlnim în spațiul românesc oferă un mare evantai de simboluri ce răzbate din natura duală a focului. De exemplu, focurile din ajunul Sfântului Gheorghe pot proteja peste an familia celui care le aprind și le veghează. Nerespectarea unei sărbători precum Foca poate abate asupra familiei sau a comunității o seamă de pericole: incendii, grindină, trăsnet etc. Focul îl regăsim ca element principal într-o seamă de ritualuri magice, descântece, vrăji, la nivelul obiceiurilor și superstițiilor.

¹ Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia, 1998, p. 106. Aici sunt prezentate două mari teorii în legătură cu simbolistica focului: *teoria purificatoare* susținută de Edward Westermarck și *teoria solară* împărțită de Wilhem Mannhardt. Dacă prima are în atenție purificarea holdelor, animalelor, caselor, a oamenilor și privește procreația, cea de-a doua propune o interpretare diferită, îmbrățișată și de etnologul român Ion Ghinoiu. Ea ar marca încercarea oamenilor de a ajuta soarele „să-l mențină la aceeași înălțime pe boltă la solstițiul de vară și să-l spijine în urcușul lui pe cer la solstițiul de iarnă” (p. 107).

² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Artemis, 1994, vol. 2, p. 62-67. Despre simbolismul focului mai pot fi găsite referințe la Ivan Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997, p. 146.

Cert este că în jurul acestui element, atât de puternic, s-a construit un întreg păienjeniș de credințe și mituri menit să-i sublinieze puterea și misterul. Dintre cele mai cunoscute rămâne, fără îndoială, mitul prometeic. Acest mit, așa cum îl prezintă și interpretează Mircea Eliade³, ilustrează *caracterul dual* al focului.

Prometeu era socotit de toți drept un zeu civilizator. Prin gestul său, el a făcut, fără îndoială, un mare serviciu omenirii. Însă tot el a atras, cum se știe, și mânia lui Zeus. „Pe scurt, departe de a fi binefăcătorul omenirii, Prometeu este responsabil de decăderea ei actuală. La Meckone, el a provocat separarea definitivă dintre zei și oameni. Apoi, răpind focul, el a scos din fire pe Zeus și a stârnit astfel apariția Pandorei, adică a femeii și, prin urmare, răspândirea a tot felul de griji, tribulații și nenorociri”⁴. Gestul prometeic ascunde în spatele unei eroice acțiuni civilizatoare primejdiile care pândesc omul ca urmare a apropierii sale de foc, ca element sacru, divin. De aici poate vin și o serie credințe care afirmă că stăpânirea sa presupune nu numai pricepere, ci și respectarea anumitor acțiuni ritualice, tabu-uri.

Așadar, pendulând între bine și rău, focul rămâne o realitate extrem de misterioasă. La limită, el poate îngloba deopotrivă cele două aspecte, respectiv binele și răul. La fel ca în vechiul mit grecesc, focul poate salva, civiliza, întreține viața, dar poate în același timp să fie și cauza multor nenorociri. În cele ce urmează vom interpreta unele credințe și ritualuri privind focurile de Sfântul Gheorghe, comorile aprinse, focurile pascale și Lumina Învierii. Nu ne vom propune să le analizăm nici prin prisma *teoriei solstițiale* (Wilhelm Mannhardt), nici prin cea a *teoriei purificatoare* care fac trimitere la anumite simboluri și semnificații ale focului, ci vom încerca să evidențiem caracterul dual al focului ce se manifestă ca o veritabilă *coincidentia oppositorum*. Aceasta cu atât mai mult cu cât mentalul tradițional a reținut și valorizat doar o categorie de semnificații. De pildă, focul este agentul care purifică, asigură fertilitatea și are virtuți apotropaice. La o mai atentă analiză vom observa că, de fapt, există și o simbolistică negativă a focului (sau pozitivă, după caz) situată pe un plan secund sau într-o formă latentă în diverse practici, ritualuri, obiceiuri și

³ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase. De la epoca de piatră la Misterele din Eleusis*, traducere și postfață de Cezar Baltag, București, Editura Științifică, 1991, vol. 1, p. 255-257.

⁴ *Ibidem*, p. 255. Studiind Theogonia, Eliade subliniază că pentru Hesiod mitul lui Prometeu este momentul zero al apariției răului în lume.

credițe. Dacă, așa cum scria G. J. Frazer, „focul viu” ar fi originea tuturor formelor de foc ritualic, ne propunem să vedem și să explicăm cum se manifestă acesta ca o totalitate contradictorie și paradoxală în diverse ipostaze. Vom observa că unele aspecte ce țin de simbolistica focului au supraviețuit timpului și se manifestă în cele mai neașteptate chipuri.

2. Focul viu – o „coincidentia oppositorum”

Una dintre ipostazele cele mai provocatoare, semnalate de altfel de mulți etnologi, este *focul viu*. Omului modern îi este aproape imposibil să mai gândească focul ca pe o realitate vie. Chiar ne putem întreba de unde vine această credință, ce conotație are și în ce măsură se înscrie ea în acel paradox al uniunii contrariilor?

Această ipostază a focului este departe de a fi una singulară, specifică doar spațiului românesc. Credințe asemănătoare sunt întâlnite în mai tot spațiul european, de la nordici până la slavi, de la francezi până la germani și greci. Este vorba de o serie de credințe răspândite pe un teritoriu extrem de vast și care, probabil, au o străveche rădăcină comună. Mai mult decât atât, studiind focul, G. J. Frazer constată că „geneza tuturor formelor de foc ritual trebuie căutată în „focul viu”, care își are «originea în vremurile în care strămoșii popoarelor europene trăiau mai mult din produsele cirezilor lor, iar agricultura juca încă un rol subordonat în viața lor»⁵. Perspectiva antropologului pune în relație credințele și ritualurile legate de foc cu principala sursă de existență a omului din vechime: agricultura. Viul vegetal și animal ar fi generat o mulțime de credințe legate de prezența focului viu.

Iată suficiente motive pentru a încerca să interpretăm o serie de ritualuri binecunoscute care au focul drept element central. În această privință dispunem de un material etnografic bogat, pus în valoare de o seamă de etnologi celebri: Simion Florea Marian, Ion Ghinoiu, Romulus Vulcănescu, Ion Mușlea, Ovidiu Bîrlea etc.

Simion Florea Marian scrie despre focurile din ajunul sărbătorii de Sfântul Gheorghe. În Rădăuții de altădată, consemnează autorul, „se freacă două lemne uscate unul de altul atâta până ce înfierbântându-se se aprind și încep a arde. Acest foc viu se păstrează apoi cu cea mai mare băgare de seamă, ca să nu se stingă niciodată, peste tot anul

⁵ Apud Monica Budiș, *op. cit.*, p. 107.

crezându-se că casa la care se află asemenea foc are mare noroc, și anume că nu se poate nimic rău apropia de ea”⁶.

Aici accentul cade pe două aspecte care se leagă într-un fel sau altul de simbolistica focului. Modul de obținere, respectiv frecarea celor două bucăți de lemn uscat, subliniază simbolismul său sexual. „Semnificația sexuală a focului este legată de prima tehnică de obținere a focului prin frecare, dus-întors, imagine a *actului sexual* (ELIF). După G. Dieterlen, spiritualizarea focului ar fi legată de obținerea acestuia prin percuție. Aceeași remarcă se găsește și la Mircea Eliade. Focul obținut prin frecare este considerat drept rezultatul (progenitura) unei *uniri sexuale*”⁷. Acest *foc viu* aduce în prim plan focul interior, cel care sălășluiește în adâncurile noastre și se manifestă prin iubire. Probabil nu întâmplător astăzi regăsim în mentalul social o serie de formule, precum *focul iubirii, focul dragostei*.

Plecând de la acest raționament, Gaston Bachelard vede focul, în primul rând, ca pe un „fiu al omului” și mai apoi al lemnului⁸. Dacă Frazer stabilea o legătură între viul vegetal/animalier și ritualurile cu foc, autorul francez al *Psihanalizei focului* îl pune în relație cu viul din noi. Cu certitudine între *focul iubirii* și *actul sexual* există o misterioasă legătură pe care omul primitiv și cel tradițional au simțit-o, au încercat s-o înțeleagă, să-i pătrundă misterul și au înveșmântat-o în diverse credințe și ritualuri. Nu degeaba la noi, la români, se spune că feciorii care sar peste acest foc vor beneficia de sănătate întreg anul, dar, în primul rând, își vor mări performanțele sexuale.

În această situație, focul are o conotație pozitivă, trimitând la fecunditate, protecție, purificare. Focurile vii din noaptea de Sfântul Gheorghe trebuie să fie păstrate aprinse peste an pentru a ocroti familia și pentru a asigura fertilitatea acesteia.

Totuși, la o atentă observație vom regăsi alte conotații ale focului ca simbol sexual, conotații care-i dezvăluie mai cu seamă latura sa negativă. Focul poate fi și o forță malefică, a tenebrelor, ascunsă în adâncuri. „Mircea Eliade notează caracterul ambivalent al focului: *el e fie de origine divină, fie demoniacă (deoarece după anumite credințe arhaice, el ia naștere în mod magic în organul genital al vrăjitoarelor)*”⁹.

⁶ Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, ediție îngrijită și introducere de Jordan Datcu, vol. 2, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 274.

⁷ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 65.

⁸ Gaston Bachelard, *La psychanalyse du feu*, Paris, 1965, *passim*.

⁹ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 65.

Or, vrăjitoarele, așa cum sunt percepute, la nivelul mentalului colectiv tradițional, sunt cele care lucrează cu forțele întinericului, cu diavolul. Până nu demult exista chiar credința că acestea pot întreține relații sexuale cu demonii. *Incumbii* și *sucumbii* erau cei care se livrau periodic vrăjitorilor și vrăjitoarelor pentru a trăi pasiuni erotice dureroase și chinuitoare. Probabil aceasta era împrejurarea în care se năștea focul demonic. Într-o asemenea companie, prin contagiune, focul capătă o dimensiune demonică, negativă. Aceste apropieri ne ajută să scoatem la lumină și alte caracteristici ascunse ale stihiei pirice în ritualurile din ajunul Sfântului Gheorghe. Chiar dacă nu au fost reținute de mentalul tradițional, o serie de simboluri și semnificații continuă să supraviețuiască în forme latente. Ele se pot manifesta în unele practici și obiceiuri care par neexplicabile la prima vedere. De exemplu, la români există credința că focul din noaptea de Sfântul Gheorghe trebuie păstrat aprins tot anul pentru a asigura protecția casei și familiei. De această dată, simbolismul său este unul pozitiv, legat de purificare și protecție.

Interesant este că și în această situație interdicțiile și tabuurile referitoare la păstrarea focului îi relevă inclusiv natura sa negativă. „Nu-i bine să împrumuți focul viu” sau „dacă se stinge este semn rău”. Orice virtute a focului viu ascunde în subsidiar și latura sa temută, primejdioasă.

Aceste ritualuri se practicau chiar în ajunul Sfântului Gheorghe. Alăturarea a două evenimente diferite (o sărbătoare de factură păgână și una creștină) au în comun imaginea focului. În mai toate reprezentările iconografice, Sfântul Gheorghe apare ca un mare luptător care răpune balaurul aruncător de flăcări. Focului pașnic și îmblânzit din ajunul sărbătorii i se opune cel violent și distrugător al balaurului. Explicația cea mai interesantă ar putea veni din faptul că în vremurile vechi, exact în aceeași perioadă, era venerat un zeu precreștin. Ion Ghinoiu, în volumul *Zile și mituri*, scrie despre „un vechi zeu al vegetației, protector al cailor, vițelilor cu lapte și holdelor semănate, identificat în panteonul românesc cu *Cavalerul Trac*”¹⁰. Focul viu, ritualic era, de bună seamă, un element principal în ritualul cinstirii acestui zeu. În ultimă instanță, prin intermediul lui, divinitatea își manifesta puterea și atributele. În calendarul popular românesc el poartă numele de *Sângeorzul*. Cele două sărbători, creștină și tradițională, prin alăturare și prin felul cum

¹⁰ Ion Ghinoiu, *Zile și mituri. Calendarul țăranului român. 2000*, București, Editura Fundației PRO, 1999, p. 82.

valorizează focul, se pot înscrie într-un *întreg*. Vorbim aici despre paradoxul unirii a două caracteristici opuse, și, prin aceasta, de caracterul sacru al focului. Or, vechea sărbătoare precreștină nu ne sugera tocmai acest lucru? Mentalul românesc tradițional a recuperat înțelesurile originare ale focului într-o manieră originală: focul viu, sacru prin excelență, este evocat în ajunul și la sărbătoarea Sfântului Gheorghe.

Tot despre focuri misterioase, vii, credem noi, este vorba și atunci când se aprind comorile. Obiecte de preț, bani și bijuterii ce au fost ascunse cândva, au prilejul de a-și anunța prezența într-un chip miraculos. În tradiția românească, cu ocazia anumitor sărbători (Sfântul Vasile, Paște, Sfântul Gheorghe, Înălțarea Domnului, Duminica Mare sau Joia Mare), comorile ce zac în pământ de o bună bucată de vreme ard. Astfel își explică oamenii de ce țâșnește din pământ o flacăra misterioasă și neobișnuită acolo unde au fost tănuite bogății.

De remarcat un fapt interesant: *flacăra nu arde și nu mistuie*. Chiar dacă oamenii nu vorbesc concret aici de prezența unui foc viu, totuși ideea face trimitere la această ipostază a sa, precum și la vechile mitologii și credințe referitoare la „*coacerea pietrelor și a mineralelor în măruntaiele pământului*”¹¹. În mod normal, aceste zăcăminte, asemeni unor ființe ale adâncurilor, comportă un proces de transformare și prefacere naturală. Ele cresc, se coc, scrie Mircea Eliade, pentru a fi scoase mai apoi la lumină. În opinia istoricului român al religiilor, „*metalurgia, ca și agricultura, implică de asemenea fecunditatea Pământului-Mamă*”¹². Fenomenul de gestație ce se petrece în adâncuri modifică și înobilează piatra. Or, comorile nu sunt altceva decât finalitatea acestui proces îndelung și ciudat asupra căruia s-au aplecat cu mare atenție și alchimiștii. Situându-ne în același registru, putem gândi obiectele prețioase ca fiind asemeni unui copil ce s-a dezvoltat în pântecul mamei sale și a suferit mai apoi diverse influențe și transformări exterioare. Grație unor împrejurări, comorile ajung să se întoarcă din nou în „mediul” matern. Cauzele acestei întoarceri sunt teama de hoți, frica de prădători, zgârcenia nemăsurată sau, pur și simplu, blestemul. Ei bine, aceste obiecte de preț din aur, argint, bronz, safire, diamante, rubin etc. au, pe lângă valoarea lor obișnuită, și o semnificație aparte ce ține, credem, de misterul nașterii lor, pe de o parte, dar și de istoria lor terestră

¹¹ Mircea Eliade, *Făurari și alchimiști*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 43.

¹² *Ibidem*, p. 47.

(blesteme, spaime, frici, taine etc.). În mod firesc, întoarcerea lor la matcă nu ar fi trebuit să provoace neliniști și aprinderea de flăcări exact în locul unde acestea se află adăpostite.

Este acesta o formă de refuz a pământului de a le mai adăposti, ca semn al deplinei lor maturități? Posibil, așa cum poate fi și o reacție de respingere a istoriei pe care o poartă cu sine. Aparținând viului, în mod firesc flacăra pe care o emană nu poate fi decât *vie*. Ea nu arde și nici nu provoacă durere. Prezența ei poate spune multe oamenilor despre proveniența și secretele comorii ascunse. Timpul zilei, forma și culoarea flăcării sunt doar câteva coordonate în acest sens. „Comorile care ard de la amiazi și până la miezul nopții sunt necurate. Iar comorile ce ard după miezul nopții, și anume după ce au cântat cocoșii de miezul nopții și până la amiazi, acelea sunt curate, căci se știe că după cântători, adecă după ce au cântat cocoșii de a doua oară, toate duhurile cele necurate se fac nevăzute. Para comorilor, sau mai bine zis a banilor celor curați, e albăstrie, iar a celor necurați e cam albie sau gălbie. Banii ce ard cu pară sau flacăra albie sunt de argint, iar cei ce ard cu pară gălbie sunt din aur. Flacăra care arată locul unde ard banii se urcă atât de sus în aer, cât de adânc e îngropată în pământ comoara ascunsă”¹³. Se poate lesne observa că flacăra poate fi benefică, aducătoare de belșug și bunăstare, dar și malefică, semn al blestemului și al prezenței celui rău. În unele locuri se crede, de pildă, că multe comori aparțin diavolului și ard pentru a-l ispiti pe om. De această dată avem de-a face, probabil, cu o asociere târzie între *focurile infernului* situate, după credințele populare, undeva în tenebre și caracterul său viu, explicat grație descendenței din Pământul-Mamă. Invocându-l pe Frazer, Monica Budiș arată că fertilitatea, în cazul focurilor rituale, „este mai degrabă un rezultat indirect, obținut prin descătușarea energiilor de reproducere ale plantelor și animalelor legate în chip fatal de puterile vrăjitoarești”¹⁴. Mai mult, tabuurile și pericolele ce-i pândesc pe vânătorii de comori sunt o dovadă a *caracterului dual al focului*: pe de o parte, anunță prezența unei comori, iar pe de alta poate fi urma unui blestem, prevestind nenorocirea. Iată deci prezentă aici o altă *coincidentia oppositorum* legată de motivul focului.

Un exemplu la fel de provocator ca și cele de mai sus îl prezintă *focurile pascale*, cele făcute în Noaptea de Înviere, și lumina Învierii.

¹³ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 284.

¹⁴ Apud Monica Budiș, *op. cit.*, p. 107.

De la bun început trebuie spus că și de această dată regula se respectă. Este vorba de asocierea unor vechi sărbători păgâne cu cele creștine. Aceste focuri ritualice din ajunul și din noaptea Învierii se înscriu în categoria focurilor de primăvară și au, în special, scop purificator. Ele se făceau în curtea sau în preajma bisericii, pe dealuri, în cimitire. „Apare în unele sate din Transilvania cu motivația: contra șerpilor și a altor dăunători (numit *fumăgăi*); pentru rodul pomilor și pentru gășirea cuibului la păsări”¹⁵. În general, pentru mentalitatea tradițională românească, semnificația acestor focuri ritualice trimite la purificare.

Unele dintre aceste focuri se mai practică și astăzi. De exemplu, în nordul Moldovei, în satul Rădășeni (jud. Suceava) se mai aprind și acum aceste focuri rituale în noaptea de Înviere. Interesant este că, în cele din urmă, obiceiul s-a creștinat. Nu se mai pomenește nimic despre virtuțile apotropaice sau purificatoare ale focului. Totuși, în fiecare an, de Înviere, tinerii din Rădășeni aprind focuri pe cele patru dealuri care înconjoară satul și cântă „Hristos a Înviat”. De îndată ce începe slujba Învierii, tinerii și copiii urcă pe cele patru dealuri care străjuiesc satul și, în locuri bine stabilite (pe fiecare deal, în cele patru puncte cardinale se află câte o cruce), fac focuri, iar apoi rostogolesc roți de foc la vale. Explicația pe care o oferă sătenii acestui fapt este destul de simplă: „așa am prins de la părinți”, „așa este obiceiul”, „pentru că Hristos a Înviat și sărbătorim Paștele”.

Și mai interesant este faptul că acesta este un sat de vechi pomicultori, cu întinse livezi. Chiar dacă astăzi nu se mai amintește nimic despre semnificația străveche a focului, cu siguranță, focul ritualic din acest spațiu a avut cândva trimitere clară la fertilitate și purificare. Subliniem și de această dată *aspectul benefic* al focului. Semnificațiile fertilizatoare ale focului din acest gen de ritualuri reînnoiesc legătura sa cu vegetația, cu *viul*. Acest fapt ne îndreptățește să considerăm că, la origine, ar sta și aici tot ideea de *foc viu*.

Legătura focului din ajunul Paștelui și din noaptea de Înviere cu lumea morților pare nefirească. Nu întâmplător, în unele regiuni românești (în special, Muntenia și Oltenia), în perioada pascală se făceau focuri pentru morți în curțile oamenilor sau în cimitire¹⁶. Vegherea focului este motivată de o serie de povestiri și legende de inspirație creștină. Să nu uităm însă că Paștele se suprapune peste o

¹⁵ Monica Budiș, *op. cit.*, p. 115.

¹⁶ *Ibidem*, p. 114.

străveche sărbătoare care celebrează – după cum scrie și Ion Ghinoiu – „moartea și renașterea zeului detronat (Mithra, Crăciun)”. El marchează o perioadă de hotar când are loc disoluția unui timp, când totul devine un haos din care va lua naștere mai apoi un nou început, ordinea. „Timpul se degradează neîncetat în Săptămâna Patimilor, când se deschid mormintele și se întorc spiritele morților la Joimari, iar Iisus este trădat, chinuit, umilit și omorât prin răstignire. După trei zile de haos și întuneric în care omenirea a rămas fără protecție divină, urmează miracolul Învierii Domnului din noaptea Paștelui și actele de purificare din Săptămâna Luminată care readuc echilibrul și armonia”¹⁷.

Focul are, fără îndoială, virtuți purificatoare, este cel care ajută și veghează la depășirea unui moment de criză: *haosul*. El face lumină în întunericul morții, este un semn al speranței, regenerării și al vieții. În alte tradiții, focul este valorizat ca fiind un „vehicol” către lumea umbrelor¹⁸. La noi, așa cum lumânările date de pomană de sufletul mortului au drept rol de a lumina calea defunctului, și focurile rituale din cimitire pot însemna același lucru.

În definitiv, noaptea de Înviere este un moment special când cerurile se deschid, iar granițele dintre lumea de aici și lumea de dincolo dispar. Lumina Învierii și miracolul aprinderii Sfintei Lumini la Ierusalim aduc în atenție și o altă semnificație a focului pascal. *Focul-lumină* este un semn al divinului, a prezenței sale în lume. În Botoșani, focul este numit lumină, „foc la tătari, dar la noi lumină”¹⁹. Este focul ce se pogoară în chip misterios în lume pentru a anunța Învierea și viața. Este o lumină vie. Lumânările care au fost receptacolul focului-lumină dobândesc o importanță foarte mare în cadrul comunității tradiționale românești. Ele sunt păstrate cu grijă pentru a proteja la vreme de necaz și cumpănă. Sunt aprinse atunci când este furtună sau când se abate o calamitate naturală, pentru a feri lumea de boli, de forța duhurilor și spiritelor rele.

Minunea Învierii, a regenerării (dacă avem în atenție vechile credințe precreștine), este întruchipată perfect de prezența focului în cele două ipostaze: prima, cea a *focul pascal*, situat pe pământ (amintim

¹⁷ Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 87.

¹⁸ Un exemplu extrem de interesant este prezentat de către Jean Chevalier și Alain Geerbrant (*op. cit.*, p. 65). Aici autorii descriu felul cum teleuții utilizează focul în unele ritualuri, în cazul unui deces. Ei „aprend două focuri, unul la capătul coșciugului, și celălalt la picioarele lui. În primul din aceste două focuri destinate defunctului se depun alimentele care îi sunt hărăzite: focul va fi cel care îi va transmite ofranda”.

¹⁹ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 147.

aici focul din curtea bisericii sau din cimitire) și care sugerează legătura sa cu tărâmul morților, cu tenebrele. Cealaltă ipostază este reprezentată de Lumina Învierii, cea care coboară din ceruri. Așadar, focul unește aici, pe pământ, înaltul și adâncul, întunericul și lumina. Este o perfectă *coincidentia oppositorum*. Ritualul creștin al luminii pascale și cele precreștine, coabitarea lor în chip minunat, subliniază unul dintre cele mai tulburătoare adevăruri: *permanenta prezență a sacralului în lume*.

3. Valorizări contemporane ale focului ritualic

Fără îndoială se vor fi găsit și alte argumente pentru a sublinia natura duală și sacră a focului. „*Coincidentia oppositorum* este una din modalitățile cele mai arhaice prin care s-a exprimat paradoxul naturii divine. [...] Cu toate acestea, deși o astfel de concepție, în care toate contrariile coincid (mai mult, sunt transcendente), constituie în sine o definiție minimă a divinității și arată în ce măsură aceasta este în mod «absolut altceva» decât omul, *coincidentia oppositorum* a devenit model exemplar pentru anumite categorii de oameni religioși sau pentru anumite modalități ale experienței religioase”²⁰. Una din aceste modalități este și cea a *focului sacru*. Specificul lui se poate foarte bine surprinde cu ajutorul formulei cusaniene utilizată de Eliade. Focurile rituale pe care le-am amintit mai sus sunt, prin esența lor, vii și pun în mișcare un întreg evantai de simboluri. Ele semnifică deopotrivă forța demonică (să ne gândim la căderea lui Lucifer în flăcările Iadului), dar și pe cea divină. Focul este blând, dar și aspru, ucide, dar poate fi și simbol al vieții.

Romulus Vulcănescu evocă trei tipuri de foc: ceresc, pământesc și subpământean. „Focul este o entitate divină atât binefăcătoare, cât și răufăcătoare, și prin aceasta o entitate umană. De aceea, el este folosit ca simbol al sacrificiului față de întreaga natură divină... Ca stihie cosmică focul ceresc era totodată o putere sacră protectoare sau pedepsitoare pentru făptura umană și prin aceasta pentru toate celelalte făpturi de pe pământ. Fiind în stăpânirea deplină a Fărtatului, focul ceresc era dat în stăpânirea unor sfinți sau acoliți divini pentru împlinirea rostului lui sacru”²¹.

Astăzi ritualurile s-au mai diluat, uneori chiar până la dispariție în unele zone ale României. Totuși, semnificația focului s-a păstrat la nivelul mentalului popular sub forma unor *superstiții* și *obiceiuri*. În

²⁰ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 383.

²¹ Apud Monica Budiș, *op. cit.*, p. 108.

unele locuri continuă să mai fie aprinse focuri în noaptea de Paști (com. Rădășeni, jud. Suceava, de exemplu) și să fie păzite cu strășnicie. Însă nimeni nu mai cunoaște semnificația originară a acestui fapt. Motivația invocată acum este una de felul următor: „așa făceau bătrânii noștri”, „am auzit că este bine” sau, pur și simplu, „așa se face”.

Cel mai bine au rezistat o serie de tabuuri, interdicții și recomandări care privesc utilizarea focului: nu este bine să împrumuți foc din focul viu de la Sângeorgiu, să nu arunci cărbunii din acest foc pentru că pot avea un efect malefic în anumite împrejurări, să păstrezi lumânarea de la Înviere, să dai de pomană morților o lumânare aprinsă pentru a avea lumină în lumea de dincolo, să aprinzi primăvara focuri în livezi, curți și grădini, să respecti cu strictețe anumite sărbători pentru a fi ferit de grindină, foc și nenorociri etc.

Astăzi, focul are utilizări cu semnificații speciale, mai ales în practicile magice și vrăjitoarești. El este „ingredientul” principal în ritualurile de descântec. Cărbunii încinși în foc, dar și *frigările* (cuțit, foarfece, potcoavă, seceră, în general obiecte din fier care au fost călite la flacăra focului magic și inițiativ încă de la fabricarea lor – de cele mai multe ori ele sunt modelate de către un tânăr fecior țigan și după un ritual extrem de precis) care au trecut și ele proba focului, în unele spații sociale sunt socotite remedii sigure împotriva deochiului, sperieturii sau a altor boli. Rolul lor curativ se bazează, în primul rând, pe forța purificatoare a focului care poate arde și distruge răul sub toate chipurile sale.

În această situație, „focul se asociază cu principiul său antagonic apa. (...) Astfel, purificarea prin foc este complementara purificării prin apă pe plan microcosmic (rituri inițiatice) și pe plan macrocosmic (mituri alternante ale Potopului și ale Secetei sau Incendiilor)”²². Descântecul, ca ritual magic, urmează, în fapt, un model exemplar al miturilor, atât la nivel macrocosmic, cât și la cel microcosmic. Într-un fel, acțiunea contrariilor (foc și apă) vine să sugereze dezordinea instalată, haosul primordial. Ei bine, imitarea acelor începuturi dă speranțe pentru aflarea echilibrului și a ordinii (în unele cazuri, aceasta echivalează cu aflarea sănătății și cu traiul liniștit înscris în ordinea firească a lumii).

O altă utilizare a focului care încă s-a mai păstrat și astăzi privește *ritualurile de divinație* în general, dar și cele de *aflare a ursitului*, în special. În sate, oamenii încă mai fac previziuni meteorologice după *para focului* și după *direcția* în care se îndreptă

²² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, p. 64.

fumul. Dacă flacăra focului se împrăștie este semn că se va schimba vremea, iar dacă fumul se ridică este clar că va fi vreme frumoasă. Dacă sar scânteii din foc, atunci familia trebuie să se pregătească pentru primirea unor musafiri.

Alte practici divinatorii au ca scop *descoperirea ursitului*. Dintre acestea, cele mai răspândite sunt cele din noaptea Sfântului Andrei și cele din noaptea Sfântului Vasile. Fetele privesc în oglindă, la lumina lumânării, pentru a descoperi chipul bărbatului ales. Altele privesc în apă sau ard bucăți de hârtie pe un anumit suport pentru ca mai apoi să le proiecteze, la lumina lumânării, pe perete și să interpreteze formele.

Cele mai sofisticate forme de *divinație în foc* sunt însă cele care propun numai folosirea flăcării. În urma unui ritual precis, persoana care face divinație în foc se concentrează asupra flăcării unei lumânări și apoi face previziunile.

Întâlnind o astfel de persoană, acesta mi-a destăinuit că pentru a cunoaște câte ceva din misterele focului a fost necesar să petreacă o perioadă de inițiere la șamanii siberieni. Prin concentrare și printr-un ritual extrem de precis, discipolul specialiștilor sacrului din Siberia reușea să deslușească în flacăra unei lumânări evenimente, fapte, întâmplări, oameni și locuri care au trecut sau aveau să treacă prin viața unei persoane. Din nefericire, nu am reușit să obțin foarte multe explicații din partea aceluși tânăr, doctorand în psihologie, care încerca să pătrundă și să înțeleagă tainele focului. Probabil există un limbaj încifrat pe care îl poți descifra, într-o anumită măsură, numai după perioade lungi de inițiere. În asemenea situații, focul se transformă în vehicol între lumi sau în mesager al subconștientului. Cei care practică divinația sunt convingeți că flacăra focului poate „spune” mai multe decât am putea noi bănuși. Dacă forța sa poate purifica, distruge și da viață, de ce nu ar putea să fie și purtătoarea unor mesaje ascunse? Natura sa divină și misterioasă conferă focului toate șansele de a face legătura între văzut și nevăzut.

Sunt și unele vrăji de întoarcere a ursitului care invocă focul și puterea sa. Mai mult, ele se derulează lângă vatră, în fața focului.

„Eu întorc strachina,
 Strachina întoarce vatra;
 Vatra-ntoarce focul,
 Focul întoarce cuptorul,
 Cuptorul întoarce hornul,
 Hornu-ntoarce 44 de răzișoare.
 44 de răzișoare

Să-ntoarcă ursitul meu,
 Care mi-e dat de Dumnezeu,
 Cum bate para focului
 Din fundul cuptorului...
 Arțun la gura cuptorului,
 Arțun la horn
 Arțun în cahlă,
 Așa să tragă ursitorul meu
 Care mi-e dat de Dumnezeu...²³

Deși fac parte dintr-un mai amplu ritual descris de Simion Florea Marian în 1898, versurile și o parte a ritualului mai pot fi întâlnite și astăzi. În această situație, pe lângă focul distrugător de vrăji și purificator, găsim trimitere la foc ca și *agent al dragostei* între două persoane. Mai degrabă, el se transformă și exprimă *focul lăuntric* și *viu* al dragostei.

Revenim, așadar, la tezele anunțate la începutul acestui studiu. Înainte de a fi simbol al divinității, al prezenței sale în lume, focul reprezenta misterul viului, aflat în adâncurile ființei noastre. El este în egală măsură divin, dar și uman. În sfera umanului, semnificațiile sale ne frecventează în cele mai neașteptate chipuri. Încet, încet ele se banalizează, își pierd din consistență și mister. Deseori funcționează perfect la nivelul limbajului sub forma metaforei, a perifrazelor verbale, a zicerilor, a blestemelor etc. Spunem despre cineva că este frumos, deștept sau cuminte *foc*; vorbim despre *focul dragostei* ce aprinde patimi; unii pot fi *roșii ca focul* de mânie; *ardem de nerăbdare* și suntem *stînși* atunci când ne cuprinde dezamăgirea.

Din punctul de vedere al producțiilor de blesteme în care este invocată, la modul cel mai radical cu putință, stihia focului, am putea spune că stăm excelent: „*Arză-l focul*”, „*Mânca-l-ar flăcările Iadului*”, „*Bātu-l-ar focul*”, „*Ucigă-l focul*”, „*Ardă-l-ar Dumnezeu*”, „*Cenușa să se alegă*” etc. Așadar, în blesteme este licitată la maximum latura negativă și distructivă a stihiei pirice. Ea reprezintă, într-un fel, justiția divină în forma cea mai radicală cu putință. Dumnezeu se transformă în divinitate neîndurătoare care arde și pedepsește. Este mai degrabă un Dumnezeu veterotestamentar de a cărui mânie trebuie să te temi. Pe de altă parte, în spațiul religios se vorbește destul de des de „focul credinței”, „focul rugăciunii” etc.

²³ Antoaneta Olteanu, *Școala de solomonie. Divinație și vrăjitorie în context comparat*, București, Editura Paideia, 1999, p. 330.

Ambivalența focului continuă să funcționeze și azi în cele mai neobișnuite situații. În spatele acestor manifestări și expresii banale vom descoperi o mare bogăție de sensuri și simboluri. Ele nu pier, așa cum s-ar crede, ci, dimpotrivă, continuă să ne frecventeze cu regularitate la nivelul subconștientului.

Omul modern trăiește astăzi, printre altele, sentimentul dominării naturii și a stihiei focului. Este doar o iluzie. Ele continuă să controleze la modul cel mai subtil cu putință. Însă, acest fapt face parte din misterul și magia funcționării lor în timp și istorie.

Résumé

Cet étude ne veut pas de faire une analyse du feu de point de vue de théorie solstitiale (Wilhelm Mannhardt), pas de celle purificatrice. Tous les deux tiennent compte de quelques symboles et semnifications du feu. Nous avons essayé de évider son caractère dual qui peut se manifester comme une véritable *coincidentia oppositorum*.

Notre point de départ c'est la théorie de G. Frazer qui affirme que le „feu vivant” peut être à l'origine de tout sort feu rituel. En utilisant une bibliographie ethnographique classique nous avons essayé de démontrer la manifestation de feu comme une totalité contradictoire et paradoxale.

Aujourd'hui, l'ambivalence du feu, peut fonctionner même dans des situations bizarres. Cette chose peut cacher une richesse des sens et symboles. Elles ne meurt pas, comme on pourrait croire mais, par contre, elle continuera de ne fréquenter avec régularité au niveau de subconscient.

L'homme moderne, parmi les autres, vit aujourd'hui le sentiment de domination de la nature et du feu. C'est seulement une illusion. Tous cela continueront de ne contrôler dans une manière très subtile. Mais cet fait représente le mystère et la magie de leur fonctionnement dans le temps et dans l'histoire.